

Magdalena Szczepańska

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej*

Świadomość i aktywność społeczna w zakresie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich

Zarys treści: W 2004 r. Polska ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową, jednak po 10 latach w polskim prawie nadal brak odrębnych aktów prawnych odnoszących się wyłącznie do krajobrazu. Wydaje się, że brak całościowego i przejrzystego systemu ochrony, norm i standardów projektowych poprawiających jakość współczesnego krajobrazu kulturowego oraz ogólnopolskiej kampanii edukacyjno-promocyjnej w zakresie ochrony jego zasobów może przekładać się na niski poziom świadomości i aktywności społecznej, zwłaszcza w odniesieniu do specyfiki dziedzictwa kulturowego wsi. Celem artykułu jest określenie poziomu świadomości i aktywności społecznej w dziedzinie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich. Przeprowadzono badania ankietowe, którymi objęto mieszkańców wsi na terenie gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa wielkopolskiego. Dokonano również analizy projektów zgłoszonych do konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” w celu określenia zróżnicowania przestrzennego i kierunków aktywności społecznej w procesie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, świadomość krajobrazowa, kształtowanie i ochrona krajobrazu, aktywność społeczna, rozwój obszarów wiejskich

Wstęp

W ostatnich latach problematyka postrzegania środowiska (krajobrazu) wzbudza zainteresowanie specjalistów z różnych dziedzin nauki – psychologii, fizjologii, ekologii, geografii, socjologii, urbanistyki, architektury krajobrazu. Każda z tych dyscyplin ujmuje istotę postrzegania odmiennie – z punktu widzenia swojej specjalności, co przyczynia się do powstania wielu teorii, technik i metod badających to interdyscyplinarne zjawisko (Bartkowski 1985, Libura 1990, Kowalczyk 1992, Krzymowska-Kostrowicka 1995, Pietrzak 1998). Krzymowska-Kostrowicka (1995) podkreśla, że człowiek widzi świat nie bezpośrednio, lecz przez pryzmat kultury, której jest członkiem i którą współtworzy. Kultura wytworzyła

czynniki różnicujące charakter postrzegania, które w rzeczywistości umysłu łączą i nakładają się wzajemnie, dając w efekcie spójny sposób oglądu, wartościowania i pojmowania obserwowanych zjawisk lub rzeczy. Libura (1990) zwraca uwagę na głęboką potrzebę więzi człowieka z przestrzenią, która wynika z osobistych doświadczeń, egzystencjalnego i symbolicznego znaczenia miejsca. W sytuacji ignorowania tej potrzeby dochodzi do zaniku miejsca, co może być szczególnym zagrożeniem w odniesieniu do trwałości krajobrazu kulturowego, zwłaszcza obszarów wiejskich.

Krajobraz kulturowy jest odzwierciedleniem długotrwałych i wzajemnych interakcji między ludźmi a ich środowiskiem życia, stanowi swoisty zapis dziejów kolejnych pokoleń zamieszkujących dany obszar oraz ich kultury użytkowania przestrzeni (Bogdanowski 1976). W brzmieniu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568) krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Na obszarach wiejskich będą to: rozplanowanie wsi i zagród oraz rodzaje zabudowań, założenia rezydencjalno-parkowe i folwarczne, konstrukcje budowlane i detal architektoniczny oraz układy i formy zieleni wysokiej. Jednak składowym elementem krajobrazu kulturowego są także wartości niematerialne – dziedzictwo kulturowe w postaci: tradycji, zwyczajów i poglądów, technologii, umiejętności, wiary oraz symboli określających i często warunkujących specyfikę miejsca, obiektu i zachowań, przekazywane jako ustna relacja przez ustępujące pokolenia (Duriasz-Bułhak i in. 2001, Konopka 2001). Podstawowymi zagrożeniami dla wartości krajobrazu kulturowego są wszelkie przekształcenia zmieniające jego fizjonomię poprzez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego walorach, w tym stosowanie agresywnych rozwiązań funkcjonalnych, komunikacyjnych oraz przestrzennych. Kształtowanie krajobrazu kulturowego polega na świadomym działaniu, np.: zachowaniu, przekształcaniu, dodawaniu albo eliminowaniu obiektów lub układów przestrzennych, zgodnie z obowiązującymi zasadami ochrony zabytków i przyrody. Natomiast jego ochrona jest funkcją działań wieloprzemiotowych – architektury krajobrazu, planowania przestrzennego, urbanistyki, metod rewaloryzacji zespołów miejskich, wiejskich i konserwacji obiektów architektonicznych (Problematyka ochrony... 2011). Zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej ochrona krajobrazu oznacza działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych (Europejska... 2000).

W 2004 r. Polska ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową (Dz.U. 2006 nr 14, poz. 98), jednak po 10 latach w polskim prawie nadal brak odrębnych aktów prawnych odnoszących się wyłącznie do krajobrazu. Wydaje się, że brak całościowego i przejrzystego systemu ochrony, norm i standardów projektowych poprawiających jakość współczesnego krajobrazu kulturowego oraz ogólnopolskiej kampanii edukacyjno-promocyjnej w zakresie potrzeby ochrony zarówno lokalnych, jak i regionalnych zasobów krajobrazu kulturowego może przekładać się na niski poziom świadomości i aktywności społecznej, zwłaszcza w odniesieniu

do specyfiki dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich. Programem sprzyjającym zachowaniu tożsamości społeczności wiejskiej, dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich jest program *Odnowa i Rozwój Wsi*. Był on realizowany w ramach osi 3 – Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej (PROW 2007–2013). Zdaniem Wilczyńskiego (2003) odnowa wsi to proces, który uaktywnia osobiste zaangażowanie mieszkańców, wpływające z odpowiedzialności za własną przyszłość. Daje możliwość samo-realizacji i poczucia uczestnictwa we wspólnotcie i współtworzeniu, uaktywnia bowiem podstawowy zasób, jakim dysponuje społeczeństwo – zaangażowanie ludzi. Mobilizuje siły i zasoby, tworzy warunki i pozytywne impulsy dla utrzymania dotychczasowych oraz rozwoju nowych dziedzin gospodarowania. Odnowa wsi jest zatem koncepcją rozwoju obszarów wiejskich w formie najlepiej odpowiadającej społeczności lokalnej i przez nią samą wybranej.

Głównym celem niniejszego opracowania było określenie poziomu świadomości społecznej, rozumianej jako wiedza i postrzeganie otaczającej rzeczywistości, w odniesieniu do dziedzictwa i krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich. Zakłada się, że świadomość krajobrazowa ma istotny wpływ na rodzaj i jakość aktywności społecznej w zakresie jego kształtowania i ochrony.

Realizacja głównego celu opracowania odbywała się w następujących etapach:

- analiza poziomu społecznej świadomości krajobrazowej metodą wywiadu kwestionariuszowego,
- charakterystyka aktywności społecznej w zakresie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego poprzez analizę projektów zgłoszonych do konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” w ramach programu Wielkopolska Odnowa Wsi.

Badania ankietowe przeprowadzono wśród mieszkańców wsi z gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa wielkopolskiego, zakładając, że poprzez zestawienie szeregu indywidualnych opinii można uzyskać obraz opinii zbiorowej. Kwestionariusz ankiety składał się z 20 pytań (zamkniętych i otwartych) i został podzielony na dwie części: pytania ogólne dotyczące percepcji krajobrazu kulturowego i szczegółowe odnoszące się do krajobrazu danej gminy oraz działań podejmowanych przez władze samorządowe w zakresie jego kształtowania i ochrony.

Analiza projektów zgłoszonych do konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” miała na celu określenie zróżnicowania przestrzennego i kierunków aktywności społecznej w procesie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego.

Świadomość społeczna w zakresie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich w świetle badania ankietowego

Europejska Konwencja Krajobrazowa zwraca uwagę na budowanie i podnoszenie świadomości krajobrazowej społeczeństwa obywatelskiego, organizacji prywat-

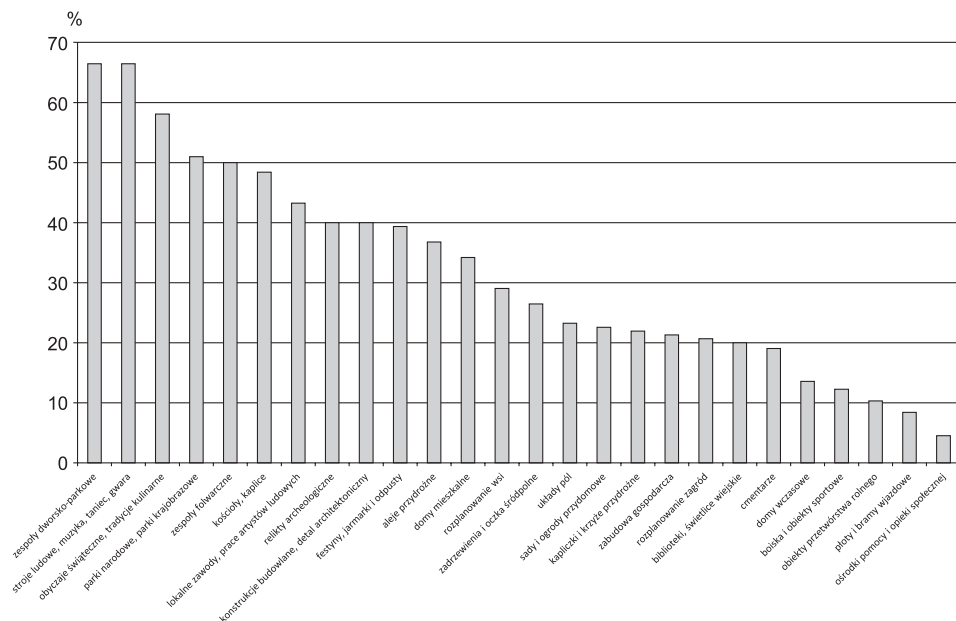
nych i organów publicznych w zakresie wartości krajobrazów, ich roli i wprowadzanych w nich zmian. Jednak poza oficjalnym przekładem Europejskiej Konwencji Krajobrazowej dotąd nie istnieje w Polsce dokument podkreślający wagę świadomości krajobrazowej. Natomiast polskie prawo przewiduje udział społeczeństwa w tworzeniu studiów uwarunkowań oraz miejscowych planów. Różne dziedziny nauki w odmienny sposób definiują świadomość krajobrazu. Psychologia opisuje świadomość jako percepcję i poznawczą reakcję na bodziec, nie zakładając zrozumienia zjawiska lub zdarzenia. Potocznie można powiedzieć, że jest się czegoś świadomym, jeżeli się wie, że coś istnieje i jest ważne. W Europejskiej Konwencji Krajobrazowej podkreśla się, że krajobraz jest ważną częścią jakości życia ludzi zamieszkujących wszędzie: na obszarach miejskich i na wsi, na obszarach zdegradowanych, na obszarach o wysokiej jakości, uznawanych za charakteryzujące się wyjątkowym pięknem oraz na obszarach pospolitych. Świadomość bogactwa i różnorodności polskiego dziedzictwa wiejskiego to podstawa umacniania poczucia tożsamości mieszkańców wsi i małych miasteczek, to powód do zadowolenia i dumy z miejsca, w którym się żyje. To także wkład Polski w europejską kulturę i gospodarkę oraz gwarancja zachowania naszej tożsamości i regionalnej różnorodności w europejskiej wspólnotie (Kopka 2001).

W Wielkopolsce zachowały się liczne dowody ciągłości osadniczej od czasów średniowiecznych. Przetrwały charakterystyczne formy rozplanowania osiedli – wsie ulicowe, placowe, nieliczne owalnice, o zwartej i czytelnej w panoramie sylwecie. Na osuszonych terenach w dolinach Warty, Noteci i Obry występują typowe formy osadnictwa ołęderskiego – wsie o układzie rzędownym lub pojedyncze siedliska rozproszone w płaskim krajobrazie, pociętym regularną siatką rowów i zieleni śródpolnej. W wieku XIX dokonały się tu istotne przekształcenia związane z procesami społeczno-gospodarczymi i politycznymi: uwłaszczenie, separacja gruntów, parcelacja, pruskie akcje kolonizacyjne (Raszeja 2002). Obecnie Wielkopolska to region o dużych zasobach ziem wykorzystywanych rolniczo – blisko 1,9 mln ha, tj. 2/3 powierzchni województwa, stanowią użytki rolne. Pomimo przeciętnych warunków klimatycznych, glebowych i ubogich zasobów wodnych, województwo wielkopolskie charakteryzuje wysoka wydajność produkcji rolnej, co w głównej mierze jest zasługą tradycyjnie wysokiej kultury rolnej i poziomu gospodarowania. Zdaniem Jałowieckiego (1996) województwo wielkopolskie jest jednym z pięciu województw w kraju o najsilniejszej identyfikacji regionalnej o podłożu etniczno-kulturowym i terytorialnym. W przypadku tego regionu można obserwować pewne poczucie tożsamości oparte przede wszystkim na więzi terytorialnej oraz na rzeczywistych lub mitycznych cechach zbiorowości tego regionu, która wyróżnia się wyższym poziomem cywilizacyjnym oraz pracowitością, gospodarnością, zdolnością do krytycznego sposobu myślenia i powściągliwością w wyrażaniu uczuć (Kwaśniewski 1986).

W badaniu ankietowym wzięło udział 310 osób, reprezentując 66 gmin. Były to przede wszystkim osoby młode w wieku od 18 do 25 lat (54%), kobiety (62%), z wyższym wykształceniem (56%), zamieszkujące badany teren od urodzenia (54%).

Pierwsza część pytań ankiety dotyczyła ogólnego postrzegania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich. Osoby ankietowane krajobraz kulturowy najczęściej kojarzyły z przestrzenią geograficzną wraz z zasobami przyrodniczymi i ludzkimi (26%), utożsamiając go z walorami turystycznymi, zabytkami oraz wydarzeniami kulturalnymi danego regionu (21%). Stosunkowo najmniej respondentów krajobraz kulturowy definiowało jako przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, a więc z zasobami materialnymi i niematerialnymi (16%). Ponad 50% respondentów wśród potencjalnych zasobów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich wymieniało: zespoły pałacowo-parkowe i folwarczne, a także parki narodowe i krajobrazowe, ponadto stroje ludowe, muzykę, taniec, gwarę oraz obyczaje świąteczne i tradycje kulinarne. Rzadziej zasoby krajobrazu kulturowego dostrzegane były przez respondentów (poniżej 30%) w strukturze przestrzennej wsi, czyli w: rozplanowaniu wsi i zagród, zabudowie gospodarczej, płotach i bramach, sadach i przydomowych ogrodach, układach pól, zadrzewieniach i oczkach śródpolnych, kapliczkach i krzyżach przydrożnych, cmentarzach. Ponadto nieliczni respondenci wymieniali obiekty nie stanowiące materialnego dziedzictwa kulturowego, m.in.: ośrodki pomocy i opieki społecznej (4%), boiska i obiekty sportowe (12%), domy wczasowe (13%) (ryc. 1).

Wśród najważniejszych działań podejmowanych na rzecz zachowania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich osoby ankietowane (powyżej 40%) najczęściej wymieniały: formy dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego (np. pomnik przyrody, park krajobrazowy), działania w zakresie konserwacji

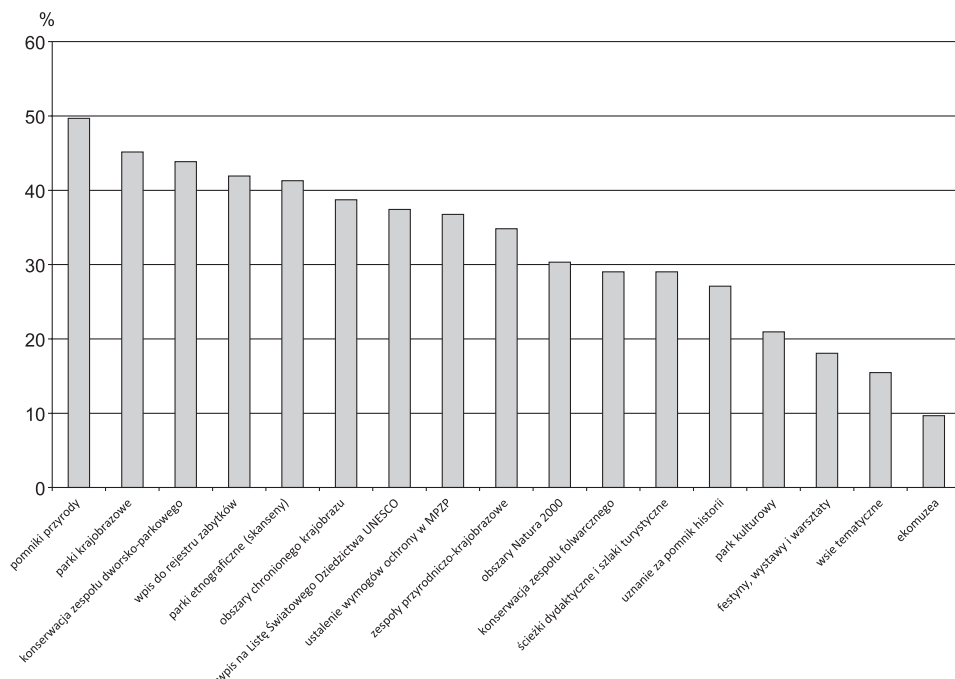
Ryc. 1. Potencjalne zasoby krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

zespołów pałacowo-parkowych, wpis do rejestru zabytków oraz utworzenie parku etnograficznego. Niewielu respondentów (poniżej 20%) dostrzegało możliwość zachowania zasobów krajobrazu kulturowego w: utworzeniu parku kulturowego, wsi tematycznej, ekomuzeum czy organizowaniu festynów, wystaw i warsztatów (ryc. 2).

Najczęściej osoby ankietowane (ok. 70%) jako najbardziej istotne zagrożenia dla krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich wskazywały: lokalizowanie funkcji o terenochłonnym, wielkogabarytowym i wysokościowym charakterze oraz dewastację i zanik tradycyjnych elementów krajobrazu rolniczego przez brak opieki i remontów. Rzadziej (poniżej 30%) zagrożenia kojarzone były z: usuwaniem miedz, wycinaniem zadrzewień śródpolnych i przydrożnych, zasypywaniem oczek wodnych, zanikiem sadów i deformacją kwiatowo-ziołowych ogrodów przydomowych.

Zdecydowana większość respondentów (83%) twierdziła, że zasoby krajobrazu kulturowego przyczyniają się do wzrostu społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Podkreślano przede wszystkim ich wpływ na rozwój turystyki, jakość życia, wzmocnienie tożsamości lokalnej oraz więzi społecznych: „Mieszkańcy świadomi swojego dziedzictwa kulturowego, przywiązani do historii miejsca tworzą wspólnotę wsi i potrafią pozytywnie wpływać na jej rozwój” (cyt. ankieta). Niepokojący jest fakt, że część respondentów (17%) nie dostrze-

Ryc. 2. Znaczenie poszczególnych form i działań dla zachowania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

gała związku między zasobami krajobrazu kulturowego a rozwojem społeczno-gospodarczym lub postrzegala jego zasoby jako utrudnienie w rozwoju gminy. Wysoki odsetek badanych (89%) był zdania, że decyzje planistyczne lokalnych władz mają wpływ na jakość krajobrazu kulturowego, dostrzegano zarówno pozytywne, jak i negatywne ich oddziaływanie: „Decyzje planistyczne mogą zachować i wyeksponować walory krajobrazu lub bezpowrotnie je zniszczyć” (cyt. ankieta).

W drugiej części ankiety skoncentrowano się na krajobrazie i dziedzictwie kulturowym gminy, którą zamieszkiwali respondenci. Ponad połowa badanych (55%) pozytywnie oceniła krajobraz kulturowy swojej gminy, 15% oceniło go negatywnie, natomiast obojętny stosunek wyraziło 30% ankietowanych. Prawie połowa respondentów (47%) dostrzegała pozytywne zmiany w swoim otoczeniu, w uzasadnieniu odpowiedzi najczęściej wskazując na: modernizację infrastruktury i remonty budynków, opiekę nad zabytkami oraz większą dbałość o środowisko naturalne i estetykę otoczenia. Natomiast 8% badanych było zdania, że krajobraz kulturowy gminy uległ pogorszeniu, a jako przyczynę takiej sytuacji najczęściej wymieniano: niekontrolowaną rozbudowę zabudowy lotniskowej, brak rewitalizacji terenów dawnych PGR-ów, postępującą dewastację zespołów pałacowo-parkowych oraz wycinkę drzew.

Ponad połowa respondentów (68%) stwierdziła, że w zamieszkiwanej przez nią gminie występują obiekty i tereny chronione w zakresie krajobrazu i dziedzictwa kultowego, najczęściej wymieniając: obiekty architektoniczne, tj. kościoły i dwory, oraz układy zieleni, tj. parki i aleje. Niewielu ankietowanych dostrzegało elementy małej architektury, tj. kapliczki i krzyże przydrożne. Znaczny odsetek badanych (60%) nie zgłaszał potrzeby objęcia w ich otoczeniu ochroną innych niż wymienione zasoby krajobrazu kulturowego, najczęściej uzasadniając to tym, że podjęte działania są wystarczające.

Kolejne, szczegółowe pytania ankiety dotyczyły działań podejmowanych przez władze samorządowe gminy w zakresie kształtowania ochrony i kształtowania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego zamieszkiwanej gminy, takich jak:

- działania na rzecz ratowania i promowania lokalnych zasobów,
- współpraca ze stowarzyszeniami i pozarządowymi organizacjami,
- prowadzenie konsultacji społecznych,
- opracowanie wytycznych do kształtowania zabudowy, małej architektury, zieleni z uwzględnieniem lokalnej specyfiki,
- wprowadzenie systemu wsparcia, ulg, zachęt finansowych dla ratowania cennych obiektów i zachowania charakterystycznych cech krajobrazu.

Zdecydowana większość respondentów (60–80%) wykazywała brak wiedzy na temat wyżej wymienionych inicjatyw podejmowanych przez władze samorządowe, jednocześnie wskazując na potrzebę takich działań. Najwięcej badanych osób (30%) było zorientowanych w działaniach władz lokalnych w kwestii promocji zasobów gminy, najczęściej wymieniano: informatory, przewodniki, wystawy, konkursy, szkolenia, festyny, fora internetowe.

Wysoki odsetek ankietowanych (ok. 70%) nie wiedział, czy na terenie gminy działają stowarzyszenia lub organizacje przyczyniające się do ratowania krajobrazu kulturowego oraz czy gmina jest objęta programem Odnowa Wsi.

Aktywność społeczna w zakresie kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich w kontekście konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś”

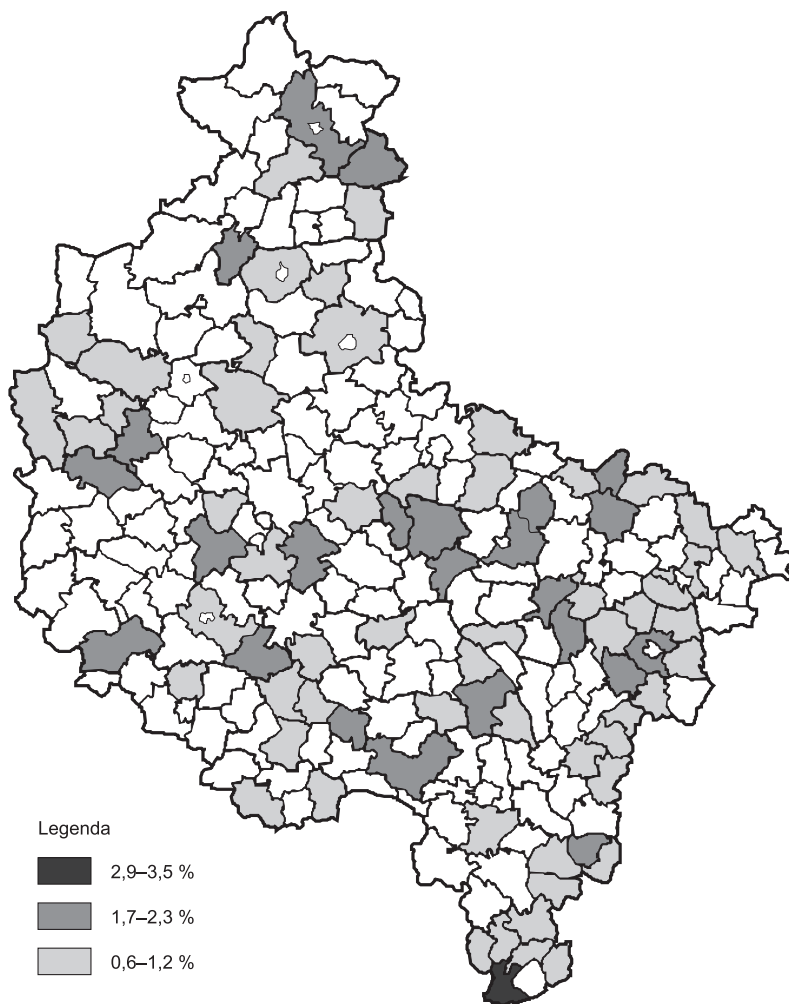
Zapisy Europejskiej Konwencji Krajobrazowej (EEK) zakładają społeczne potrzeby: pragnienia krajobrazów o wysokiej jakości oraz pełnienia aktywnej roli w ich kształtowaniu. Potrzeba piękna jest jedną z ważniejszych potrzeb niematerialnych w życiu człowieka. Ludzie odczuwają ją jednak w różnym stopniu, w zależności od wrodzonego instynktu estetycznego oraz przebytej edukacji. Stopień wrażliwości na piękno przejawia się z kolei w świadomym i konsekwentnym kształtowaniu swojego otoczenia, a więc także całego środowiska wiejskiego, zgodnie z zasadami ładu i harmonii. Szczególnie istotną kwestią podczas zmiany tego otoczenia jest uszanowanie wartościowego dorobku materialnego przeszłych pokoleń, czyli dziedzictwa kulturowego, oraz naturalnego krajobrazu. Równocześnie analizując zrealizowane na obszarze polskiej wsi inicjatywy, należy zawsze docenić zaangażowanie, zapał czy wysiłek lokalnych społeczności, które temu towarzyszyły (Chilik 2011).

W założeniach odnowy wsi leży przeciwdziałanie utracie materialnych i niematerialnych wartości kulturowych oraz zanikowi tożsamości miejscowości i ich mieszkańców, co powszechnie jest przyczyną „umiastowienia” wsi. Celem programu Wielkopolska Odnowa Wsi jest także zintegrowanie społeczności wiejskiej oraz pobudzenie aktywności mieszkańców sołectw poprzez stymulowanie i wspomaganie oddolnych inicjatyw rozwojowych oraz stworzenie odpowiednich mechanizmów i instrumentów wsparcia odnowy i rozwoju wsi. W ramach programu ogłaszane są konkursy na dofinansowanie projektów z zakresu odnowy wsi, realizowanych w sołectwach lub dotyczące sołectw uczestniczących w programie. Główny konkurs programu nosi nazwę „Pięknieje wielkopolska wieś”, a jego podstawowym celem jest aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich na poziomie sołectwa w kierunku ich zaangażowania na rzecz rozwoju własnej miejscowości oraz wsparcie niewielkich projektów inwestycyjnych (Wielkopolska Odnowa Wsi 2013).

W 2013 r. do III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” zgłoszono 173 projekty, które poddano ocenie formalnej w Departamencie Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Do oceny merytorycznej zakwalifikowano 156 projektów, z czego 59 zarekomendowano do finansowania (tab. 1). W budżecie województwa na rok 2013 zabezpieczono kwotę 1 500 000 zł na realizację projektów w ramach konkursu (Uchwała nr 3454/2013). Regulamin wyklucza składanie kilku projektów dotyczących tego samego sołectwa, projekty zgłaszane do konkursu powinny być zgodne ze strategią lub planem odnowy sołectwa, którego dotyczą. Przedsięwzięcia remontowe lub inwestycyjne mogą być realizowane wyłącznie w przestrzeni lub obiektach publicznych. Poziom pomocy finansowej wynosi maksymalnie 80% kosztów kwalifikowanych projektu, jednak nie więcej niż 30 000 zł dla pojedynczego projektu i nie więcej niż 100 tys. zł dla jednej gminy w ramach konkursu (Uchwała nr 3227/2013).

Do III edycji konkursu zgłosiły się 83 gminy (173 sołectwa) województwa wielkopolskiego, co stanowi 37% gmin regionu (ryc. 3). Szczególną aktywność wykazały 64 gminy w południowej i wschodniej Wielkopolsce, w tym 22 gminy przygraniczne. Najczęściej gminy składały po 1 lub 2 wnioski (0,6–1,2% wniosków zgłoszonych ogółem), odpowiednio 35 i 23 gminy, co stanowi 69% gmin biorących udział w konkursie.

Ryc. 3. Udział gmin województwa wielkopolskiego w III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” według odsetka zgłoszonych wniosków ogółem
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego (<http://www.umww.pl/>).

Tabela 1. Wnioski złożone w ramach II i III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś”

Edycja	Wnioski zgłoszone (ogółem)		w tym			
	liczba	liczba	zakwalifikowane		rekomendowane	
			liczba	% ogółem	liczba	% ogółem
II	355	355	100		80	22,5
III	173	156	90,2		59	34,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego (<http://www.umww.pl/>).

W celu określenia kierunków aktywności społecznej zgłoszone w konkursie wnioski podzielono na 4 grupy projektów dotyczące (tab. 2):

- A – zagospodarowania przestrzeni publicznej na wsi w zakresie rozwoju infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej oraz przedsięwzięć o charakterze ekologicznym lub poprawiających estetykę i bezpieczeństwo miejscowości,
- B – tworzenia i zagospodarowania obiektów służących zachowaniu tradycji, integracji i aktywizacji mieszkańców,
- C – odtwarzania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego,
- D – kultywowania tradycji społeczności lokalnych oraz tradycyjnych zawodów.

Tabela 2. Projekty zgłoszone w ramach II i III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” według poszczególnych grup

Edycja	Projekt ogółem		w tym grupa projektów							
	liczba	liczba	A		B		C		D	
			% ogółem	liczba	% ogółem	liczba	% ogółem	liczba	% ogółem	
II	355	279	78,6	38	10,7	33	9,3	5	1,4	
III	173	119	68,8	40	23,1	10	5,8	4	2,3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego (<http://www.umww.pl/>).

Zgłaszane zarówno w II, jak i w III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” projekty stanowiły podobny odsetek w poszczególnych kategoriach. W przeważającej mierze (79% i 69%) dotyczyły zagospodarowania przestrzeni publicznej wsi, przede wszystkim obiektów związanych z turystyką i rekreacją, np. boiska sportowe, siłownie zewnętrzne, place zabaw, miejsca rekreacji, wiaty grillowe, platformy widokowe. Kolejną grupę (11% i 23%) stanowiły obiekty mogące sprzyjać zachowaniu tradycji, integracji i aktywizacji mieszkańców (np. świetlice, domy kultury, amfiteatry). Jedynie nieliczne projekty (9% i 6%) miały na celu odtwarzanie zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego (np. renowacja parku, pomnika, cmentarza, miejsc kultu religijnego, odtworzenie alei spacerowej, tradycyjnego sadu, budowa pieca chlebowego i stworzenie ekomuzeum) oraz kultywowanie tradycji społeczności lokalnych i tradycyjnych zawodów (1% i 2%) poprzez np. zakup strojów czy instrumentów muzycznych.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania dowodzą ubogiej wiedzy w zakresie krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich, a co się z tym wiąże niskiej wrażliwości i świadomości społecznej w zakresie potrzeb jego ochrony.

W świadomości mieszkańców obszarów wiejskich na pojęcie dziedzictwa kulturowego składają się pojedyncze obiekty, a także ich zespoły (najczęściej zabytki), a powinno ono obejmować całość przestrzeni wsi, którą tworzą powszechne w krajobrazie kulturowym elementy, takie jak: rozplanowanie zagród, pól, zabudowa gospodarcza, płoty, bramy, zadrzewienia oraz sady. Świadczy to o niedostrzeganiu i niedocenianiu roli otoczenia zabytku i znaczenia kontekstu krajobrazowego. Najczęściej krajobraz kojarzy się z elementami środowiska przyrodniczego, tj. parkami krajobrazowymi, pomnikami przyrody. Podobny jest również zakres postrzegania ochrony jego zasobów, co może dowodzić znacznej wrażliwości i świadomości ekologicznej ankietowanych. Zaobserwowano, że respondenci posiadają ograniczoną wiedzę w kwestii możliwości zachowania krajobrazu kulturowego, która sprowadza się najczęściej do procesu konserwacji obiektu lub wpisu do rejestru zabytków, a powinna być również dostrzegana w tworzeniu np. parków kulturowych, wsi tematycznych, ekomuzeów lub organizowaniu festynów, wystaw, warsztatów. Te ostatnie, jako nowe formy utrwalania krajobrazu kulturowego, wymagają szczególnego upowszechniania, gdyż promują rozwój obszarów wiejskich w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego i integrację społeczności lokalnej. Z badania wynika, że choć zdecydowana większość ankietowanych postrzega walory krajobrazu kulturowego jako potencjalną szansę wzrostu społeczno-gospodarczego, to jednak nie wykazuje wiedzy w zakresie inicjatyw podejmowanych przez władze samorządowe. Zjawisko to może świadczyć o braku zainteresowania poprawą jakości życia społecznego i estetyki wspólnego otoczenia lub o niewystarczających działaniach władz samorządowych w dziedzinie promocji zasobów krajobrazu kulturowego i inicjatyw związanych z jego zarządzaniem. Optymistyczny jest jednak fakt, że ankietowani zgłaszali potrzebę podejmowania działań w tym zakresie, co może być istotne zarówno dla powodzenia krajobrazowej kampanii edukacyjnej, jak i aktywizacji społecznej na rzecz krajobrazu kulturowego.

Analiza projektów zgłoszonych do konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” wykazała zróżnicowanie przestrzenne podejmowanych inicjatyw na rzecz poprawy jakości przestrzeni oraz tendencję do zagospodarowywania przestrzeni publicznej wsi w zakresie infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej i sportowej, co może wynikać z niedoinwestowania obszarów wiejskich. Realizowanie projektów bezpośrednio dotyczących odtwarzania dziedzictwa kulturowego i kultywowania tradycji lokalnych powinno mieć fundamentalne znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich przy możliwości pozyskiwania środków finansowych z różnych źródeł.

Wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej w odniesieniu do krajobrazu i dziedzictwa kulturowego powinno odbywać się poprzez poszukiwania skutecznych metod i narzędzi jego ochrony, przy czym ochrona ta nie może ograniczać się do „zamrażania” historycznych form – powinna mieć charakter

proaktywny. Nie wystarczy zachowanie zabytkowych obiektów, trzeba znaleźć dla nich nowe funkcje, wypełnić historyczne formy żywą, współczesną treścią (Raszka i in. 2010).

Wykorzystanie zasobów kulturowych powinno być priorytetem w promocji regionu i intensyfikacji jego rozwoju, zwłaszcza obszarów wiejskich, poprzez eksponowanie ekonomicznych skutków atrakcyjności krajobrazu. Szczególnie istotne są działania powiązane z ochroną środowiska, inwestycje w otoczeniu rolnictwa, ochrona tradycyjnych form gospodarowania, tożsamość jako element „marketingu” regionalnego, skanseny *in situ*.

Ochrona ginącego piękna wsi musi łączyć rozwiązania administracyjne z budowaniem, przede wszystkim wśród społeczności wiejskiej, świadomości wartości zasobów dziedzictwa kulturowego, której często lokalnie brakuje. Zasadnicze znaczenie dla kreowania społecznej świadomości krajobrazowej powinno mieć tworzenie i upowszechnianie pozytywnych wzorów ochrony krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, a także projektowania działań planistycznych i realizacyjnych. Szczególnie istotne w tym procesie mogą być: współpraca władz samorządowych z lokalnymi stowarzyszeniami, prowadzenie konsultacji społecznych, opracowanie wzorników form architektonicznych, wprowadzenie ulg i zachęt finansowych dla ratowania charakterystycznych cech krajobrazu, wyróżnienia dla gmin za wprowadzanie projektów prokrajobrazowych. Odpowiedzialność za jakość krajobrazu spoczywa także na inwestorach wykorzystujących środki publiczne i na mediach pokazujących przykłady „dobrych praktyk”.

Badania wykazały, że nie wszystkie zasoby dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich są powszechnie rozpoznawalne, a krajobraz kulturowy jest często utożsamiany z walorami środowiska przyrodniczego, jednocześnie rzadko jest dostrzegana specyfika jego ochrony. Dlatego konieczne jest poszerzenie systemu edukacji prokrajobrazowej na wzór ogólnopolskiej kampanii przyrodniczo-ekologicznej, prowadzonej już wśród najmłodszych. Istotne wydaje się również wprowadzenie do programów nauczania na kierunkach studiów kształcących w zakresie szeroko pojętego zarządzania przestrzenią (np. gospodarka przestrzenna) obowiązkowego przedmiotu dotyczącego krajobrazu kulturowego obszarów wiejskich. Zdaniem Böhma (2008) wykształcenie fachowca w dziedzinie zarządzania krajobrazem kulturowym trwa kilka lat, zaś na budowę prokrajobrazowego obyczaju w społeczeństwie potrzeba kilku pokoleń, a czasu jest mało, gdyż walory krajobrazowe mają ograniczoną odporność na działanie czynników degradujących.

Literatura

- Bartkowski T. 1985. Nowy etap dyskusji nad pojęciem krajobrazu. *Czasopismo Geograficzne*, LVI(1): 73–79.
- Bogdanowski J. 1976. *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Ossolineum, Wrocław, Kraków.
- Böhm A. 2008. Między mandatem a partycypacją społeczną. [W:] U. Myga-Piątek, K. Pawłowska (red.), *Zarządzanie krajobrazem kulturowym*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, PTG, 10: 515–524.

- Chilik P. 2011. Aby na wsi było ładniej. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Duriasz-Bulhak J., Połomski K., Potok A. 2001. Rzecz o dziedzictwie na wsi. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz.U. 2006 nr 14, poz. 98).
- Jałowiecki B. 1996. Przestrzeń historyczna, regionalizm, regionalizacja. [W:] B. Jałowiecki (red.), *Oblicza polskich regionów*. Wydawnictwa Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa, 17(50): 19–88.
- Konopka M. 2001. Każde miejsce opowiada swoją historię czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim. Fundacja Fundusz Współpracy Program AGROLINIA 2000, Poznań.
- Kowalczyk A. 1992. Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego – podstawą kształtowania obszarów rekreacyjnych. Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz.
- Krzymowska-Kostrowicka A. 1997. *Geoekologia turystyki i wypoczynku*. PWN, Warszawa.
- Kwaśniewski K. 1986. *Mentalność wielkopolska*. [W:] R. Domański, R. Kozarski (red.), *Województwo poznańskie. Zagadnienia geograficzne i społeczno-gospodarcze*, PWN, Warszawa–Poznań, s. 531–541.
- Libura H. 1990. *Percepcja przestrzeni miejskiej. Rozwój Regionalny – Rozwój Lokalny – Samorząd Terytorialny*, 31.
- Pietrzak M. 1998. *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. *Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*. 2011. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.
- Raszeja E. 2002. *Procedury i instrumenty kształtowania krajobrazu na obszarach wiejskich Wielkopolski w aspekcie integracji z Unią Europejską*. Studioteka Zarysy WAPP, Poznań.
- Raszeja E., Wilkaniec A., Mezer E. 2010. *Krajobraz i dziedzictwo kulturowe wsi w aglomeracji poznańskiej*. Biblioteka Aglomeracji Poznańskiej, 3. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Uchwała nr 3227/2013 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 4 kwietnia 2013 r. w sprawie: ogłoszenia III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś”.
- Uchwała nr 3454/2013 Zarządu Województwa Wielkopolskiego z dnia 10 czerwca 2013 r. w sprawie: przyjęcia listy rankingowej projektów w III edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś”.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568).
- Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020. Załącznik do Uchwały nr XXXII/635/13 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 25 marca 2013 r.
- Wilczyński R. 2003 *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Poznań.

Strony internetowe

http://www.umww.pl/departamenty_departament-rolnictwa-i-rozwoju-wsi_iii-edycja-konkursu-pieknieje-wielkopolska-wies (5.12.2013)

Social awareness and activity in the planning and protection of the cultural landscape of rural areas

Abstract: In 2004 Poland ratified the European Landscape Convention, but after 10 years Polish law still lacks separate acts referring exclusively to the landscape. It seems that the absence of a comprehensive and clear protection system, project norms and standards improving the quality of the modern cultural landscape, and an all-Polish educational-promotional campaign for the protection of its resources may translate into a low level of social awareness and activity, especially concerning the specificity of the cultural heritage of the countryside. This article seeks to establish the level of social awareness and activity in the planning and protection of the cultural landscape of rural areas. A

survey research was conducted among country people living in the rural and urban-rural communes of Wielkopolska voivodeship. An analysis was also made of projects submitted for the competition “Rural Wielkopolska Growing More Beautiful” to determine spatial differences in and directions of social activity in the process of planning and protection of the cultural landscape.

Key words: cultural landscape, landscape awareness, planning and protection of landscape, social activity, rural development